

Megszorítás helyett munkát!

Alternatív javaslatok a gazdasági válság kezelésére
Magyarországon

A kifulladt paradigma

A rendszerváltást követő években a magyar közgazdászok szemében a nagy kérdés az volt, hogy a felzárkózáshoz szükséges működtetőke honnan és hogyan lesz beszerezhető. Ezért a gazdaságpolitika elsőszámú és gyakorlatilag mindent felülíró feladata az ország tőkevonzó képességének erősítése volt, és 2008-ban is az maradt. A beáramló tőke mennyisége a felzárkózás vezető mércéje lett. A jövőbe vetett bizalmunk egyik fontos pillérje az egy főre számított külföldi tőke minden más posztszocialista ország szintjét meghaladó összege volt. A politikai pártok a külföldi tőkében látták azt az erőt, amely képes a gyors felzárkózást biztosítani, hiszen a külföldi tőke hozza magával mindazt, ami nálunk hiányzik: a szükséges pénzt, a technológiát, a vállalatvezetési és általában a modern munkakultúrát, és ha minden jól megy, még a fejlett nyugati piachoz való hozzáférést is. Amikor a külföldi tőke találkozik az olcsó, de képzett magyar munkaerővel, az elképzelés szerint gyors növekedésre számíthatunk, hiszen a kombináció markáns hatékonyságnövekedést, kedvező szerkezetváltást eredményez. A tőke idecsábításához azonban nem párosult stratégiai elképzelés, amely a tőke felhasználását irányította volna, mert a rendszerváltó közgazdászok szerint erre nem volt szükség, hiszen a tőke tulajdonosa tudja legjobban eldönteni, hogy mibe fektessen.

A rendszerváltást követő első évtized tapasztalatai e paradigma életképességét látszottak igazolni. Bár a Bokros csomag szükségessége a gazdaság irányítóit, magát Bokros Lajost is, arra a következtetésre ösztönözték, hogy a paradigma sikerét csak a reformok hiánya lassítja, egy gondosabb elemzés a külföldi tőkére alapozott gazdaságpolitika hiányosságait is feltárhatta volna. De ez a felfedezés akkor még váratott és a mai napig is várat magára. Logikusnak tűnt, hogy a paradigma jegyében a külkereskedelmet gyorsan és feltételek nélkül liberalizáljuk, hogy az erős forint politikáját kövessük. Nem csak azért, hogy az inflációt visszaszorítsuk, hanem azért is, hogy a kevésbé hatékony, korszerűtlen iparágak kisöprésével további termelő tényezőket szabadítsunk fel a letűndöklött rendszer béklyója alól, hogy a külföldi tőke nemzetközileg is versenyképes termelőkapacitást faragjon belőlük, de azért is, hogy a külföldi tőke tulajdonosát megvédjük a leértékelődés veszélyétől.

A magyar ipar és külkereskedelem szerkezete át is alakult, még hozzá annyira, hogy a magyar export magas hozzáadott értékű részesedése teljes kivitelünkben a cseh hasonló tartalmú exportnak 2000-re már a négyszeresére, a lengyel és a szlovák exportnak pedig a hat-nyolcszorosára rúgott. A diadalmenettel párhuzamosan azonban más folyamatok is beindultak. Mivel mi a „tudásalapú” gazdaság és társadalom megteremtésével voltunk elfoglalva, nem vettük észre, hogy a magyar mezőgazdaság hatékonysága pl. holland összehasonlításban a rendszerváltáskori harmadról a nyolcadára süllyedt.¹ Az sem számított, hogy az említett fejlődés ellenére a rendszerváltást követő három évben elvesztett mintegy másfélmillió munkahelyből alig 300.000-ret tudtunk visszahozni. De 2000-2002-re a külföldi tőke hozta szerkezetváltás nagyjából be is fejeződött. Azóta, éles ellentétben a 90-es évekkel, a négy ország közül Magyarország exportja nőtt a leglassabban, a csehek az említett hátrányt a felére, a szlovákok és a lengyelek pedig kétharmadára csökkentették.

A paradigma sebei

Miért torpant meg a paradigma az ezredfordulóra? Mert gyökeresen téves? Mert hiányos? Mert nem felel meg az ország tényleges képességének? Mert nem képes követni a világban végbemenő gazdasági folyamatokat? Mert nem párosult a

sikeréhez szükséges reformokkal? Vagy azért, mert egyszerűen rosszul alkalmazták, például rosszul osztották fel a feladatokat az exogén és az endogén¹ gazdasági tényezők között?

A mai magyar elit továbbra is ragaszkodik az alap paradigmához, ahhoz az elképzeléshez, hogy a külföldi tőke képes a saját érdekeiből és képességeiből kiindulva az országot a felzárkózás pályájára tenni és ott is tartani. A mindenkori kormány dolga a külföldi tőke által szükségesnek ítélt feltételrendszert biztosítani, a társadalmat annak megfelelően szervezni és képezni. Ha a feltételek biztosítva vannak, szinte minden magától fog menni. Ha nem, a tőke elpártol az országtól, nem lesz befektetés, ami nélkül nincs felzárkózás. Az elit a gondokat nem a paradigma hiányosságaiban, hanem a társadalom és a politika elégtelen alkalmazkodásában látja. Összességében a magyar politika 2008-ban továbbra is nem a paradigmaváltás vagy módosítás szükségességéről, hanem annak megmentéséről szolt. De ha a paradigma menthetetlen, vagy jelentős átalakításra szorul, az eredmény a politikai elit hitelességének erodálása, a veszekedés, az egymásra mutogatás, majd magának a rendszer egészének bukása. Az alábbiakban rávilágítunk a paradigma hibáira, és magyarázatot keresünk az elitnek a nyilvánvalóan működésképtelen paradigmához való ragaszkodására, majd áttérünk egy alternatív, életképebb paradigma felépítésére.

A felzárkózás buktatói

A gazdasági felzárkózás történelme szinte világszerte a küzdelem, a bukdácsolás, a gyakori sikertelenség izgalmas, sokszor keserű történéseinek sorozata. Vannak sikeres felzárkózási példák, – ilyen a XIX. században Németország vagy Japán példája, vagy a XX. században Norvégia, Finnország, Írország vagy az ázsiai „tigrisek” története – de gyakori a sikertelenség is. A sikeres és sikertelen utak elemzésével terjedelmes szakmai irodalom foglalkozik. Ezen belül számunkra a legjelentősebb az a kérdéskör, amelyik azoknak az országoknak a felzárkózási lehetőségeit boncolja, amelyeknek szembe kell nézni a gyarmatosodás veszélyével. Ez a veszély akkor áll fenn, ha a felzárkózó ország egy fejlett ország, birodalom, vagy övezet érdekszférájához tartozik, és éppen ehhez az érdekszférához kellene felzárkóznia. Ebben az esetben könnyen megesik, hogy a felzárkózást előmozdító tényezők közül csak azok tudnak kibontakozni, amelyek létrejötte egybeesik a fejlett övezet érdekeivel. Amelyek nem – mint például a mi esetünkben a mezőgazdaság – elsorvad a sorvadást szolgáló intézkedések, ideológiák, gazdasági elméletek, durva esetekben politikai manipulációk bevetésének segítségével. Jellegetes tünete az ilyen helyzetben vergődő országok bajainak az ármeghatározó képesség (szaknyelven „pricing power”) maradéktalan elvesztése. A felzárkózó országnak nincs befolyása a gazdaságát meghatározó árak bármelyikére, mert az árakat, beleértve fizetőeszközének árfolyamát a fejlett övezet határozza meg, illeszti mindenkori érdekeihez. A felzárkózás kulcsa, a tőke, a fejlett övezet kezében van, annak felhasználását a fejlett övezet határozza meg, a „kulcsárokat” a fejlett övezet nevezi ki és alkalmazza, mégpedig aszerint, hogy az általa kiválasztottak mennyire képesek az ő érték- és érdekhordozóivá válni.

Az efféle felzárkózás velejárója a felzárkózó ország fejlettebb és fejletlenebb térségei és társadalmi rétegei közötti jövedelemkülönbség növekedése.² A fejlett övezet nem érdekelt a fejlődéshez szükséges társadalmi befektetések (az oktatás, a

---

¹ Kívülről illetve belülről eredő. (szerk.)

képzés, az egészségügy, az infrastruktúra stb.) fedezésében, ezért azokat a rétegeket és régiókat választja, ahol ezek a befektetések már megtörténtek. A fejlettebb, az infrastruktúrával jobban ellátott régiók és a fejlettebb, azaz képzetesebb rétegek gyorsabban és hatékonyabban alkalmazkodnak a felzárkózás hozta lehetőségekhez, jobban tudják elsajátítani és gyümölcsöztetni a hatékony technológiákat, munkamódszert, összességében azt a kultúrát, amely a felzárkózást előmozdítja. Ők a kulcsárok.

Ezt a gazdasági jelenséget térképezi fel a Kuznets-Williamson hipotézis, amelynek megalkotója, a Nobel díjas Simon Kuznets elsősorban Latin Amerika vergődésére keresett magyarázatot. Az elmélet szerint³, ha minden jól megy, ha a társadalom mobilitása, az oktatás és képzés minősége, de mindenek előtt a fejlődés kiegyensúlyozottsága megfelelő, az így kinyílt társadalmi olló egy idő után kezd bezárulni. De ha nem, a kettészakadás krónikussá válik. S itt van az érzékeny pont, ahol a külföldi tőkének juttatott szerep kulcskérdéssé válhat. Ha ugyanis a társadalmat illesztjük a külföldi tőke igényeihez, és nem a külföldi tőkét a társadalom szükségeihez, lehetőségeihez és vágyaihoz, a kettészakadás véglegessé válik. A külföldi tőke olyan kultúrát, olyan feltételrendszert kényszerít rá a társadalomra, amelyben annak jelentős része, – a tőke által megkövetelt képzettség és kultúra hiányában – nem tud részt venni. Az elmúlt tizennyolc év magyar gazdaságpolitikája a magasabb hozzáadott érték hangsúlyozott pártolásával a Kuznets-Williamson olló hangsúlyozott kinyílását pártolta, mert mennél inkább a technológiára, a magas hozzáadott értékre való szerkezetváltás lett a növekedés kijelölt motorja – ellentétben az új termelési tényezők, mint például a parlagon hagyott munkaerő bevonása – annál inkább válnak alkalmazhatatlanná azok, akik nem tudnak beilleszkedni az új gazdasági szerkezetbe. 2006-ban a 17 éven aluli lakosság 14,2%-a élt munkanélküli háztartásban, ami meghaladta a poszt-szocialista országok szintjének bármelyikét.⁴ Szemben például a kínai modellel, amely naponta száz ezreket von be a gazdasági életbe a viszonylag alacsony hozzáadott értéket tartalmazó áruk termelésével, vagy az ír modellel, amely a magas technológia mellé a mezőgazdaság erőteljes fejlesztését tűzte ki céljául, a magyar modell a növekedést szinte kizárólag a technológia alkalmazásából fakadó hatékonyság növelésére építi.

Mielőtt az eddig és a továbbiakban leírtak a külföldi tőke ostromozásának benyomását keltené, érdemes hangsúlyozni, hogy sem a Kuznets-Williamson elmélet sem az itt leírtak a külföldi tőke elutasítását célozzák. Az elemzés lényege az, hogy a felzárkózás paradigmájának megfogalmazását nem lehet a külföldi tőkére bízni, mert erre a feladatra a külföldi tőke alkalmatlan. A sikeres paradigma megalkotása a felzárkózó ország feladata, amely feladat elvégzését a felzárkózó ország akkor teljesíti, amikor megtalálja a külföldi tőke konstruktív szerepét a nemzetgazdaság és a társadalom fejlődésében, úgy, hogy a Kuznets-Williamson elméletben és ebben az írásban feltárt veszélyeket elhárítja, azokat a társadalmi és kulturális érdekeket és értékeket, amelyek védelme a külföldi tőke szerepkörén kívül esnek, ápolja és szolgálja. Ilyen tényező az alábbiakban taglalt alulfoglalkoztatottság, a gazdasági fejlődés költségeinek hatékony de igazságos felosztása, a tudomány, a kutatás és innováció szerepe, vagy a potenciális komparatív előnyök feltárása és felkarolása.

1. Alulfoglalkoztatottság

1990 és 1994 között elvesztettünk mintegy 1 500 000 munkahelyet, aminek 2008-ig mindössze a húsz százalékát sikerült visszanyerni. Ez a messze legrosszabb vesztes-visszanyerés arány a poszt-szocialista országok között. Az eredmény a tragikus méretű alulfoglalkoztatottság. A Magyar Statisztikai Évkönyv 2007 8.4-es táblázata

szerint⁵ a magyar foglalkoztatási ráta 57,3%, az osztrák 71,4%, a cseh 66,1%, a szlovák 60,7%, a szlovén 67, (% de még a komoly gazdasági gondokkal küszködő Ukrajna is 57,9%-ot, Románia pedig 58,8%-ot mutat. A hozzánk hasonló méretű fejlett országok adatai – Dánia 77,1%, Hollandia 76%, Írország 69,1%, Svájc 78,6% – fényéves távolságra vannak a mieinktől. Mekkora jelentőséggel bírnak ezek a különbségek? Minden 1%-os lemaradás bármelyik országhoz viszonyítva 78 334 munkahely hiányát jelenti. Ha például a cseh szintet szeretnénk elérni, 689 339 munkahelyet kellene létrehoznunk, a svájci szinthez pedig 1 668 514-re lenne szükség. Egy munkahely átlagos közvetlen értéke a nemzetgazdaság számára kb. 3 850 000 forint, ami átlagban 1 850 000 forinttal növeli az állam közvetlen bevételét (nem számítva pl. az Áfa bevételt), mintegy 380 000 forinttal csökkenti közvetlen kiadásait. A cseh szint elérése esetében tehát az idei költségvetési hiány helyett még az új munkahelyek hozta közvetett bevételek nélkül is kb. 200 milliárd forintos többletet könyvelhetnénk el. Az a megállapítás, hogy a költségvetés hiánya az állami túlköltekezés következménye tehát nem több egy könyvelési közhelynél. A mögöttes álló valóság a tragikus méretű alulfoglalkoztatottság, ami nem a költségvetési egyensúlyhiány, hanem a rossz gazdasági paradigma következménye, amely egy nem létező munkaerő bázisra van építve. Mivel a 850 000 felsőfokú végzettséggel rendelkezők fele a közigazgatásban, az oktatásban és az egészségügyi ellátásban dolgozik, a versenyszféra rendelkezésére álló állomány a teljes munkavállaló korú lakosság tizedét sem éri el.⁶ Ez a munkaerő bázis messze elégtelen egy olyan méretű hozzáadott értéket termelő gazdaság felépítéséhez, amely képes egyrészt az alacsonyabb képzettségűeket felszívni, másrészt pedig eltartani a leszakadtakat. Ha nemzetközi összehasonlítás alapján állapítjuk meg a képzettek szükséges szintjét a versenyszférában, a jelenlegi 425 000 munkahely helyett, mintegy 1 100 000 - 1 300 000 felsőfokú képzettséget igénylő munkahelyre lenne szükség.⁷ A képzettség hiányához hasonló súlyú, bár ritkán említett tényező a költségek és kiadások elosztása az állam és a versenyszféra között.

2 A befektetések költségei

Kétségtelen, hogy a magántőke – legyen az külföldi vagy belföldi – jobb vállalatvezetési technikái, a piacra érzékenyebb és gyorsabb reagálása fontos tényezője a hatékonyság növekedésének. De az is tény, hogy a vállalati hatékonyság javulása gyakran a költségeknek az államra való átruházásából fakad. A magántőke dinamizáló hatásának büvöletében sokszor úgy teremtjük elő a befektetés egyébként nem létező versenyképességét, hogy az állam vállára hárítjuk a befektetés költségeinek egy részét. Az ilyen, az állam számlájára fabrikált komparatív előnyök ritkán bizonyulnak tartósnak és szinte kivétel nélkül az állam folyamatos, ismételt támogatását igénylik. Pedig értelemszerű, hogy az állami szerepvállalás egy bizonyos ponton túl már olyan terheket jelent, amelyek soha sem fognak megtérülni. A belső politikai megosztottság és az ország gyenge alkupozíciója azonban azt jelentette, hogy 2008-ban a külföldi befektetők már olyan kedvezményeket tudtak kicsikarni az államtól, amelyeknek megtérülése kérdéses. Bár a kormány még nem hozta nyilvánosságra a Daimler Benz-zel kötött megállapodás részleteit, a kiszivárgott hírek szerint minden kecskeméti munkahely a leendő Mercedes gyárban mintegy 72 000 eurós támogatást fog élvezni. Ha ennek a ráfordításnak a tőkeköltségét a 2 éves államkötvények hozamával számítjuk, nyilvánvaló, hogy a befektetés csak akkor térül meg, ha minden ilyen munkahely legalább 2 500 000 forint bevételt hoz az államnak, ami csak akkor lenne lehetséges, ha az éves átlagkereset minimális szintje meghaladná az 5 500 000 forintot. Ezek a csak nagyságrendinek nevezhető

számítások mindössze az állami támogatások megtérülési rátája gondos kiszámításának szükségességére hívják fel a figyelmet. Sajnos 2008-ban a kormány továbbra sem látta el az Új Magyarország Fejlesztési Terv kritériumrendszerét egy foglalkoztatási szűrővel, így ezek a számítások továbbra sem szerepelnek a támogatások odaítélésében. Így nem meglepő, hogy a terv az elkövetkező öt évre mindössze 75.000 munkahely létrehozatalát ígéri, ami persze csepp a tengerben, ha az alulfoglalkoztatást legalább a cseh szintre kívánnánk hozni.

A kedvezményeknek köszönhetően 2008-ban a nagy vállalatok továbbra is jelentős versenyelőnyhöz jutottak a kis- és középvállalatokkal szemben, mert a kedvezmények javát a nagyok kapták. A 200 legnagyobb vállalat fajlagos adó- és járulékterhek még a fele se a kis- és középvállalatokénak (kkv). Sokatmondó tény, hogy a nagyvállalatok adókedvezményeinek éves értéke körülbelül megegyezik az adófizetés megkerüléséből fakadó bevételkiesésnek.⁸ A nagyvállalatok adó és járulékbefizetései ugyanis arányosak a GDP-hez adott részükhöz. Ez persze azt jelenti, hogy a többi adófizető vállalkozás és az adót nem fizetők átlaga azért van szintén arányban az általuk megtermelt GDP-vel, mert az adófizető kkv-k adó- és járulék befizetései meghaladják a GDP-hez általuk adott értéket. Tehát egyáltalán nem a nagyvállalatok, hanem a kis és középvállalatok kompenzálják a költségvetést az adóelkerülésből származó bevételkiesésért. Az itt felrajzolt adóteher felosztás valószínűleg a legfontosabb akadály a kis- és középvállalatok kibontakozásának, hiszen, köszönet a nagyvállalatoknak adott kedvezményeknek – és itt elsősorban a multikról van szó –, jelentős versenyhátrányban vannak. A GDP arányához mérve Magyarország majdnem pontosan kétszer akkora támogatást ad a nagy – tehát elsősorban külföldi – beruházóknak, mint a visegrádi országok bármelyike.⁹ Ennek ellenére, a visegrádi országoktól eltérően, 2004 óta a beruházások drámaian csökkentek. De a nagyvállalatoknak adott kedvezményeknek még ezzel sincs vége. A nagy üzletláncok, a Tesco, az Auchan, stb. a villamos energiáért például az átlag kiskereskedők tarifájánál jelentősen kevesebbet fizetnek. Ezek a kedvezmények, amelyek a „versenyképesség” növelésének zászlaja alatt történik, éppen a versenyképesség beszűkülését szolgálják, mert a nagytőkének adott előnyöket a kevésbé tőkésített honi vállalkozások már nem tudják ledolgozni. A tátongó különbség a multik és a honi vállalkozások között állítólag az előbbi korszerűbb technológiai, szervezeti és vezetési kultúrájának köszönhető, de ez az önigazoló magyarázat nem általánosítható. De a kétségtelen technológiai előnnyel rendelkező ágazatok mellett ott vannak azok – mint például a kereskedőláncok vagy a bankok –, amelyek nem technológiai, hanem ármeghatározó előnnyel rendelkeznek. Az efféle oligopolisztikus előnyök fenntartása nem szolgálja a nemzetgazdaság érdekeit, létezésük nem a tudomány és a technológia, hanem a téves gazdaságpolitika függvénye. A kettészakadás fő oka a multik tudatos preferálása: a támogatások, kedvezmények és adóengedmények felosztása a multik javára.

Mekkora a külföldi tőke szerepe a magyar nemzetgazdaságban? Elképzelhető a külföldi tőke részesedésének további növekedése, és ha igen, mely ágazatokban? A külföldi tőke tulajdonhányada a nemzetgazdaság termelőeszközeiben Magyarországon a legnagyobb az OECD tagországok között. (Az iparban 63%, a szolgáltatásban 33%. Ugyanez Németországban 10-10%, Nagy Britanniában 35-18%, Lengyelországban pedig 48-28%.)¹⁰ Ha az eddig követett paradigma helytálló lenne, a magas telítettség továbbra is magas növekedést biztosítana. De ennek az ellenkezőjét mutatja a tapasztalat. Ahogy nőtt a külföldi tőke részesedése egy bizonyos pont – körülbelül a jelenlegi lengyel szint – fölé, úgy csökkent a magyar gazdaság növekedési rátája. A 2006 után egyre népszerűbb, majd 2008-ban közhitté vált

magyarázat – miszerint a növekedés visszaesése a külföldi tőke bizalmának elvesztéséből fakad – nem felel meg a tényeknek. A továbbra is rendkívül magas külföldi részesedés a magyar gazdaságban nem csökkent az elmúlt években. Ami csökkent, az a külföldi tőke dinamizáló hatása a gazdaságra. A kérdés tehát nem az, hogy miért nem nőtt a külföldi tőke részesedése az iparban 63%-ról mondjuk 68%-ra, hanem az, hogy az a 63% miért nem tudja a további növekedést biztosítani, miért fulladt ki dinamizáló képessége. A válasz egyszerűen az, hogy már nincs mit dinamizálni. Az ipar hátralevő része, a további 37% olyan tevékenységekből áll, amelyek vagy nem alkalmasak vagy nem nyernek sokat a külföldi módszerek bevezetéséből, az említett 63% pedig már hozta azt a növekedést, amely ezeknek a fejlettebb módszereknek tulajdonítható.

3. Kutatás + Fejlesztés + Innováció (K+F+I) és a bérmunka

Az ellentmondás a hagyományosan magas színvonalú magyar tudományos és technológiai eredmények és a K+F+I jelenlegi szánalmas állapota között már felkeltette a kutatók figyelmét. Az alapkérdés – amely megfejtéséhez már jelentős kutatómunka áll rendelkezésünkre – az, hogy a magyar K+F+I miért nem képes növekedéshez szükséges extrajövedelmet kitermelni, másképp fogalmazva, miért süllyedt ez a tevékenység a bérmunka szintjére. A tanulmányok zöme egyetért abban, hogy miközben a magyar K+F GDP arányos átlagos állami támogatása és az EU azonos alapon számított támogatása körülbelül azonos szintű – tehát a gond nem az állami támogatás szintjéből fakad –, a magyar K+F szektorban az erőforrások szétforgácsolódnak, így nem jön létre a szükséges tömegszerűség.¹¹ Az összehasonlítás alapján a szembevetendő különbség a keresletben rejlik. A magyar versenyszféra érdeklődése a K+F iránt az EU átlagának még a negyedét sem éri el. A magyar K+F vergődése tehát nem a kínálat, hanem a kereslet gyengeségéből fakad. Ezért a kormány K+F gazdaságpolitikája – amely például 2008-ban mintegy 37 milliárd forintot fordított az alapkutatás támogatására – bukásra van ítélve, mert a támogatás nem a kereslet, hanem a kínálat bővítését veszik célba. Bár ezek az erőfeszítések gyarapíthatják az emberiség tudását, szinte semmivel sem bővítik a nemzetgazdaságot.¹² Mivel magyarázható a versenyszféra gyenge érdeklődése a K+F iránt?

A hozzánk települő multik olyan technológiát hoznak, amelynek piacképességéhez nem fér kétség, amelyek nem szorulnak további fejlesztésre. Bevezetett módszereiket összeszerelő üzemekben vagy elosztó rendszerekben alkalmazzák, ahol nem a kreativitás, hanem a munkamódszer, az eljárás fegyelmezett követése a munkahely meghatározó feltétele.¹³ Ezzel a multik a legfejlettebb, legtehetségesebb magyar munkaerőből fegyelmezett és szófogadó végrehajtókat faragnak, és a fent leírt támogatások segítségével elszívják őket azoktól a honi kezdeményezésektől, amelyek egyébként igényt tarthatnának a K+F-re. Miközben a multik a GDP mintegy 60%-át, az export 66%-át termelik, a vállalkozói szféra K+F-re fordított összegének 70%-át – alig többet, mint a honi vállalkozások – fektetik be. A tapasztalat tehát nem igazolja a közhiedelmet, miszerint a multik a honi szintnél markánsabban segítenék az ország technológiai fejlődését. Megfelelően képzett munkaerő hiányában a honi ipar, szolgáltatás és mezőgazdaság egyre inkább beszorul az alacsony hozzáadott értéket tartalmazó javak előállításába, azaz olyan tevékenységekbe, amelyeknek nincs szükségük K+F-re. A magyar elit a multik jól fizetett janicsáraivá alakul át, a többieknek pedig marad a technológiailag igénytelen munka. A magyar társadalom egyik legjellegzetesebb vonása, hagyományosan

kiemelkedő kreativitása, elsorvad, mert a kultúra tartalmát a bérmunkára alapozott gazdaság unalmas fegyelmélettsége, fantáziátlansága határozza meg.

A „képzett”, valójában a betanított munkaerő eladásából származó jövedelem jelentősen elmarad a képzett munkaerő alkalmazásával megtermelt termék eladásából elkönnyvelhető jövedelemtől. Az innovatív termék hozzáadott értékének több mint a fele az értékesítés fázisában jelentkezik.¹⁴ Mennél messzebb esik a K+F tevékenység a termék előállításának majd értékesítésének lehetőségétől, annál korábban kell lemondania a találmány tulajdonosának a remélt jövedelemtől, annál inkább kényszerül a fedezetlen kockázatvállalásra. Ha tehát a K+F tevékenység nem tudja biztosítani sem az arra épülő gyártási, sem pedig a gyártásra épülő értékesítést a nemzetgazdaság számára, a K+F örök veszteségességre van kárhozható, mert a gyártásból és értékesítésből származó jövedelem, amiből a K+F kockázatát fedezni nem áll rendelkezésére. A gyártási és értékesítési folyamatok átengedése a multik kezébe tehát gyakorlatilag lezárta a hazai K+F kibontakozásának összes lehetőségét.

Egy adott technológiához fűződő bérköltség akkor kap kiemelt jelentőséget, amikor annak a technológiának árbefolyásoló képessége lealkonyodóban van. Mindaddig, amíg a technológia bérköltségeit különösebb fennakadás nélkül képes a piacra hárítani, a szokásos és ésszerű vállalati stratégia nem a bérköltségek minimalizálására, hanem a munkaerő minőségének maximalizálására törekszik. Mindaddig, amíg az ún. technológiai platform¹⁵ – azaz egy adott termék vagy termékcsoport azon szellemi tartalma, amely nélkül az nem állítható elő – további fejlesztések lehetőségeit tartalmazza, a vállalati kultúra az alkotó képességekre helyezi a hangsúlyt. Amikor a technológiai platform kimeríti lehetőségeit, tehát a továbbfejlesztésre nincs érdemi lehetőség – a hangsúly a termék kivitelezésére, a kivitelezés folyamataira azaz a gazdaságosságra toódik. Röviden fogalmazva, a „mit gyártunk” kérdését a „hogyan gyártunk” kérdése helyettesíti. Az idetelepülő multinacionális cégek nagy többsége olyan termékek gyártását hozza Magyarországra, amelyek technológiai platformja már kimerülőben van, amikor már az adott termék elkezdte elveszíteni árbefolyásoló képességét, mert árversenyben van azonos célt szolgáló termékekkel.

Bár az egyik vagy másik itteni leányvállalat kaphat kutatási, fejlesztési, tesztelési feladatokat, a termékfejlesztés egésze kivétel nélkül az anyavállalatnál marad. Az itt elvégzett esetleges kutatások és fejlesztések gyümölcse nem a leány- hanem az anyavállalat tulajdona, és egyáltalán nem biztos, hogy ezek az eredmények itt kerülnek felhasználásra. Az eredményekért az itteni kutatók és fejlesztők bérein kívül a magyar gazdaság nem kap semmit, az a multinacionális cég nemzetközi munkamegosztó rendszerének részévé válik, gyümölcsozttetése az anyavállalat kizárólagos ellenőrzése alá kerül. Az alkotó munka oly fontos gazdasági, lelki és szellemi feltétele, miszerint az alkotó és az alkotás közötti kapcsolat sohasem szűnik meg, ebben a rendszerben még létre se jön. A magyar kutató és fejlesztő legfeljebb egy jól fizetett bérmunkás, aki egyáltalán nem, vagy csak a legcsekélyebb mértékben részesül a szabadalomban.

Ahogy a termék életciklusa végét közelíti, úgy nő a bérköltségek jelentősége. A multinacionális cégek egyre hangosabban sürgetik azokat az intézkedéseket, amelyek a „versenyképesség” visszaszerzését szolgálják, tehát az adók és járulékok csökkentését, az állami támogatások növelését, stb., hiszen termékeik nem egy növekvő, hanem egy zsugorodó piaci kereslettel néznek szembe, ahol a verseny kimenetét szinte kizárólag a termék ára határozza meg. De a „versenyképesség” nevében nem sürgetnek semmi olyat, ami a nemzetgazdaság bármelyik területének árbefolyásoló képességét növelné. Nincs szó más országban, például az USA-ban

vagy Izraelben törvényben előírt feltételrendszerrel, amely az állami támogatás segítségével végzett K+F eredmények hazai gyártását vagy kötelezővé teszi, vagy különböző eszközökkel pártolja. De nincs szó a kis- és középvállalatok szövetkezéséről sem, amely szerkezet segítségével a beszerzést, az értékesítést, magát a kutatást és fejlesztést egy közös hálózatban lehetne végezni. Ezek az ipari, mezőgazdasági, szolgáltatói és kutatási szövetkezések, amelyeknek segítségével az észak-olasz, a spanyol, a dán, a finn, stb. egészen kis méretű vállalkozások világszerte lehetőségeikhez jutnak csak az elmúlt két évben jelentek meg Magyarországon miután, a rendszerváltó kormány a szövetkezeti rendszert szétverte a külföldi tőle aktív buzdításával. De ezek az ún. klaszterek, spin-off cégek, stb. elsősorban azoknak a pályázati pénzeknek az elnyerése érdekében jönnek létre, amelyekre az EU feltételrendszerében a multinacionális cégek nem lennének jogosultak, hogy aztán az állami támogatásokkal megvalósított fejlesztéseket a multik rendelkezésére bocsássák. A piac, az értékesítés, tehát az ármegehatározó hatalom a multik kezében marad.

Egyszerű példa a fentiekben vázolt helyzetre az akácméz története. Annak ellenére, hogy Európa akácfáinak 88%-a Magyarországon található, az akácméz világszerte árát két nyugat-európai cég határozza meg. A mézet felvásárolják a szervezetlen, alkupozícióval nem rendelkező magyar termelőktől, majd azt csomagolt formában a bekerülési ár négy-ötszöröséért forgalmazzák. Ezzel szemben a provenç-i levendulaméz-különlegesség termelését, csomagolását és értékesítését egy helybeli szövetkezet tartja a kezében, amely képes hitelt nyújtani tagjainak, kutatómunkát végeztetni az esetleges méh- és növénykórok kezelésére, stb., mert a nagykereskedelmi árrés, továbbá a kínálat ellenőrzése náluk marad. Olaszországban a Como-i selymet harminchat ottani cég gyártja egy közös tulajdonban működő értékesítési szövetkezet segítségével. A dán sertésipar, amely az európai piac 10,3%-át tudhatja magának a magyar 2,4%-al szemben¹⁶, több száz termelőt tömörít egyetlen szövetkezetbe. Hasonló a helyzet a holland zöldség- és virágágazattal, a brit sajttermelőkkel, de ugyanilyen szerkezetek találhatóak mérnöki, tervezői és design műhelyek között is nyugat-Európa legtöbb országában.

4. A fiskális és a monetáris politika szerepe

A '90-es évek végétől kialakuló ellentmondás a fiskális és monetáris politika között tovább éleződött 2008-ban. Miközben a gazdasági fejlődés közismert alapfeltétele a szigorú fiskális politika összehangolása a lazább monetáris politikával, a magyar hatóságok ennek éppen az ellenkezőjét honosították meg. A fegyelmezetlen, gazdaságpolitikai elképzeléseket nélkülöző osztogató fiskális politika egy felemás, részben aránytalanul szigorú, részben pedig figyelmetlen monetáris politikával párosult 2000 óta. Sokak számára az ellentmondás politikai csatározások, illetve szakmai hiányosságok eredménye. Bár a helyzet nyilvánvalóan ellentétes a nemzetgazdaság érdekeivel, sem a politikai sem a szakmai elit nem eszközölt érdemi változást mindaddig, amíg azt nem követelte meg a nemzetközi tőke- és pénzpiac. A 2008-ra kieleződött helyzet ugyanis érdekes példája az ipari és a finánc-tőke érdekellentétének. A multinacionális cégek alapérdeke a bérmunka kedvező feltételeinek biztosítása, és a fizetőeszköz árfolyamának stabilitása, miközben a finánc-tőke az ország fizetőképességében érdekelt. Az olcsó bérmunka azonban nem segíti a fiskális egyensúly fenntartását. A multik érdeke az adók és járulékok minimalizálása, a támogatások maximalizálása és a költségek lehető legnagyobb részének átruházása az államra. Az infrastruktúra létrehozatalához, a képzés, a szociális kiadások, a társadalmi béke biztosításához szükséges források előállításától való mentesülés a multik stratégiájának szerves része. Ugyanakkor a multik az

árfolyam stabilitásában érdekeltek, egyrészt azért, mert a stabilitás, illetve az árfolyam felértékelődése befektetésük értékét megőrzi, illetve növeli, és a termeléshez fűződő költségek ellenőrzését megkönnyíti, a különböző pénzügyi műveletek költségeit amelyek a termeléshez és értékesítéshez fűződő árak kiszámíthatóságát hivatottak biztosítani, csökkenti, esetleg egyenesen feleslegessé teszi. Az első tényezőtől fakadó fiskális hiány értelemszerűen a fizetőeszköz árfolyamának gyengülését okozza, amennyiben a monetáris politika nem lép fel a gyengüléssel szemben a fokozottan szigorú monetáris politika eszközeivel, azaz a kamatszint érdemi emelésével. A multiknak különösen kedvező eredmény, ha a magas kamatszint az árfolyam erősödését hozza, hiszen az az import árak tényeresét eredményezi. Az így kialakult feszültség a fiskális hiány és az árfolyam erősödő szintje között a multik érdekeit szolgálja, és nem kerül ellentétbe a pénzpiacok érdekeivel mindaddig, amíg a feszültség következménye – a növekvő költségvetési hiány és a nemzetgazdaság teljesítőképességét meghaladó árfolyam – finanszírozhatónak tűnik. A multik érdekérvényesítő erejét bizonyítja az a tény, hogy a közgazdász szakma szinte folyamatos figyelmeztetése ellenére a politika nem bizonyult képesnek a helyzet korrigálására. Mi több, a multiknak sikerült még 2008-ban, a válság közepette is meggyőzni a politikát és a közvéleményt, hogy a gond nem a multik aránytalanul alacsony teherviseléséből, illetve aránytalanul magas költségvetési kedvezményeiből, hanem a túlzott méretű újraelosztásból fakad. Amikor azonban a finanszírozhatóság veszélybe kerül – ez történt 2006-ban és ismételten 2008-ban – a kötvénypiacok az adós államot megszorító intézkedésekre kényszerítik, még akkor is, ha ezek a megszorítások ellentétesek a multik érdekeivel amennyiben a megszorítások a kereslet visszaesésével járnak. A magyar hatóságok, elsősorban a Magyar Nemzeti Bank, azonban még 2006-ban is úgy próbálták nyélbeütni a kötvénypénzpiacok által megkövetelt kiigazítást, hogy az ne vezessen a kereslet visszaeséséhez, tehát ne sértse a multik érdekeit. A megoldás a devizahitelek korlátlan kínálatában rejlett. A magas forintkamatok biztosították az erős forintárfolyamot, elősegítették az import beáramlását, ellehetlenítették a honi ipar és mezőgazdaság kibontakozását miközben az olcsó devizahitelek lehetővé tették a fogyasztás bővülését, illetve szintentartását. A magyarázat, miszerint ez a monetáris politika az infláció visszaszorítását szolgálta volna, kézenfekvően hamis volt és marad, ugyanis a hitelállomány korlátozása nélkül, kizárólag az árfolyam a gazdaság teljesítőképessége fölé történt emelésével nem hogy nem szorítható vissza az infláció, hanem egyenesen annak gerjesztéséhez vezet. A fiskális és monetáris politika tehát nem valamiféle félreértés vagy politikai ellentét, hanem az ország gyarmatosodásának következménye.

5. A világgazdaság válsága és a valutaalap védőernyője

A 2007-ben elkezdődött, majd 2008-ban világszerte kirobbant hitelválság romba döntötte a már régóta rozoga magyar paradigmát. Egyesek szerint, bár az ország jó úton haladt a korábbi hibák, a túlköltekezés és egyensúly hiány kijavítása felé, a válság még mindig egy eladósodott, költségvetési szerkezetében még mindig egy túlzott újraelosztásban szenvedő államot ért utol. A Valutaalap támogatására azért volt szükség, mert a megtett út még elégtelen volt a kötvénypiacok bizalmának visszaszerzéséhez.

Kétségtelen, hogy a költségvetés és a folyó fizetési mérleg hiánya, a növekvő adósság és a csökkenő gazdasági növekedés nem alkotott vonzó látványt a piacok szemében. De az igazi gond két másik tényezőtől fakadt. Az első a gazdasági növekedés visszatérésére utaló jelek szinte teljes hiánya volt. Hiába csökkent a költségvetés hiánya és hiába javult a külkereskedelmi mérleg, a gazdaság a kifulladás

tüneteit mutatta. A második tényező a nemzetgazdaság példátlan méretű és rohamosan növekvő devizaadóssága volt, amely a válság kirobbanására elérte a nemzetgazdaság teljes hitelállományának háromnegyedét. Amikor a válság kitört és a hitelpiacok kiszáradtak, a magyar bankrendszer a devizaadósság finanszírozásához szükséges forrás nélkül maradt. Az is kiderült, hogy a hitelállományban rejlő árfolyamkockázat meghalad minden vállalható határt, de az is, hogy a Magyar Nemzeti Bank kamatpolitikája valójában nem az infláció leküzdését, hanem ennek a kockázatnak a kordában tartását szolgálja. Ez két súlyos következtetéshez vezette a nemzetközi hitel- és devizapiacokat. Egyrészt láthatóvá vált, hogy a forint árfolyamát kizárólag a magas kamatszint tartotta vissza a reálfolyamatok alapján elkerülhetetlen leértékeléstől, másrészt a magas kamatszint alatt roskadozó reálszféra már nem lesz képes kitermelni azt az egyre magasabb reálkamatszintet, amely az árfolyam összeomlás elkerüléséhez szükséges.. A külföldi befektető tehát csak rövidtávú spekulációs lehetőséget lát a magyar államkötvényben, és azt is csak addig, amíg bízik a kötvénypiac likviditásában. A belföldi helyzet szintén elkészerítő. A reálszféra és a lakosság vagy továbbra is vállalja a devizahitelekben rejlő árfolyamkockázatot – ami előbb-utóbb komoly veszteséghez vezet – vagy olyan kamatszinten finanszírozza magát, amelyet képtelen kitermelni. Összességében tehát a magyar gazdaság sérülékenységének oka nem a költségvetés állapota – még akkor sem, ha az valóban a legjobb indulattal is csak lábadozónak nevezhető – hanem a magyar gazdaság példátlan függősége a külföldi tőkétől.

A Valutaalap által szervezett pajzs ideiglenes védelmet jelent az ellen a spekulációs támadás ellen, amely kikényszerítené a fentiekben leírt állapot kiigazítását. Másképp fogalmazva, a hitelkeret másfél évet ad a helyzet korrigálására, amelynek hiányában a forint összeomlása és az állam fizetéseképtelensége elkerülhetetlen. A fizetéseképtelenség és a forint bedőlése ugyanis már bekövetkezett volna a Valutaalap mentőöve hiányában.

A társadalmi-kulturális szövet bomlása

A Kuznets-Williamson olló fentiekben vázolt gazdasági következményeit a társadalom kulturális és erkölcsi kettéválása követi. Azzal, hogy az elit a külföldi tőke alkalmazottjává válik nem csak egyre inkább annak érdekei érvényesítésében lesz érdekelt, hanem annak kulturális és erkölcsi értékeit is magáévá teszi. A főmérnök, aki eleddig elment a rendőrrel, volt osztálytársával horgászni, most már Ingolstadtba jár továbbképzésre, az ottaniakkal való kapcsolatok kiépítésére fordítja figyelmét, hiszen jövője nem régi közösségétől, hanem az ottaniaktól függ. A közös nyelv, a közös élettapasztalat kikopik, az elit egyre inkább a külföldi kultúra hordozójává, importálójává válik, ami elkerülhetetlenül a leszakadtak életformáinak elutasításával jár. Mivel az elit a leszakadtak beemelésének még a leghalványabb reményét sem képes felidézni, a leszakadtak az elit legitimitásának gyökeres tagadására szorulnak, azaz a szélsőséges politika eszközeivé és motorjává válnak. Nem csak a gazdaság, nem csak a társadalom, de a kultúra is kettészakad. A humanista, nyitott társadalom értékeit hirdető, de a nemzet többségének érdekeit megvédeni képtelennek bizonyult elit kultúrával szemben a leszakadtak az irracionálisba, a rasszizmusba, a tekintélyelvű megoldásokba, az erőszakba menekülnek. Az elit a nyitottság fokozását, a „reformokat” sürgeti, de nem tudja kimutatni, hogy a reformok nem a multik érdekeit, azaz nem a további gyarmatosodás folyamatát szolgálják. Kiderül, hogy az adóreformok, amelyek állítólag a versenyképességet hivatottak növelni, valójában mintegy 200 milliárd forintot lapátolnának át a szegények zsebéből a gazdagok és a

nagyvállalatok zsebébe.¹⁷ Kiderül, hogy a javasolt egészségügy- és kórházreform gyümölcsét az állam, illetve a befektetők fogják élvezni. A szegények számára marad az emelt költség, a bizonytalanság és egy állítólagos, de egyébként megfoghatatlan ellátási színvonaljavulás. A kettészakadás fokozódik. Az elit a nyugathoz menekül, az integrálódás felgyorsítását, többek között az euró „mielőbbi” bevezetését szorgalmazza, hogy annak segítségével megvédje magát a növekvő kryptofasiszta veszélytől. A leszakadtak az integrálódás felgyorsításában leszakadásuk bebetonozását látják, hiszen az eddigi tapasztalatok alapján a nyitás nyugat felé az ő kirekesztésüket hozta. 2008-ban ez a folyamat a tetőzés közelébe került.

A leírtak tükrében visszatérünk kiinduló kérdésünkhöz, hogy vajon a politika okozta-e a gazdasági csődöt, vagy a gazdasági paradigma kifulladásra hozta a politika megbénulását. A társadalomtudományok talán legnehezebb, legkevésbé megoldottabb problémája az ok-okozati összefüggések bizonyítása. Kézenfekvő, hogy a gazdaság és a politika elégtelen teljesítménye valamiféle összefüggésben áll. De melyik okozza melyiket, vagy mindkettő egy harmadik, eddig figyelmen kívül maradt tényező függvénye? Bár az adatok és részletek egyediak, az itt leírt jelenségek logikája mintha emlékeztetne egy immár többször is megisméltató történelmi folyamatra. Mintha a növekvő függőség egy határunkon kívül található hatalomtól és az ezzel párhuzamos társadalmi, gazdasági és kulturális kettészakadás ismert tragédiája lenne nem csak jelenünknek, de múltunknak is.

A változó magyar történelmi elit legitimitását szinte folyamatosan részben, vagy egészben a korabeli külföldi nagyhatalommal való kapcsolatára építette. Ha nem a Porta, akkor a bécsi Udvar, ha nem az Udvar, akkor Berlin, ha nem Berlin, akkor Moszkva, és ha nem Moszkva, akkor Brüsszel hitelesít, és biztosítja a legitimitáshoz szükséges erőt. Miközben a nagy nyugat-európai államok fejlődésében a legitimitás feltételeinek megalkotása egy belső folyamat, alapjában véve egy alku, egy kiegyezés eredménye volt, a magyar állam kezdettől fogva ingoványos helyzete a kormányzáshoz szükséges erőt nem tudta belülről, kizárólag a magyar társadalomra építve előállítani. A felzárkózást szorgalmazók előbb-utóbb annak a külföldi érdekszférának a csicskásaivá silányulnak, amelyben a felzárkózás nélkülözhetetlen motorját látták. A felzárkózók szövetségre lépnek az ügyeletes külföldi hatalommal, hogy a felzárkózást elősegítsék, de a szövetség csak erkölcsi züllésükhöz, politikai legitimitásuk szertefoszlásához vezet, mert az éppen érvényes hatalmi centrum előbb-utóbb arra kényszeríti őket, hogy annak szájíze és érdekei szerint fogalmazzák meg gazdaságunk és társadalmunk paradigmáját. Ha az Udvarnak éléskamrára van szüksége, ki lenne jobb, alkalmasabb éléskamra, mint mi? Ha a vas és az acél a nyerő, ki lenne a vas és az acél országa, ha nem mi? Ha pedig az európaiság bizonyítéka a nyitottság, ki lehetne nyitottabb nálunk? Nem számít, ha az éléskamra paradigmája egyenértékű az alacsony hozzáadott értékű alapanyagok termelésével, ha a vas és az acél termelésének semmi köze az ország érdekeihez, hogy a „nyitottság” valós következménye a gyarmatosodás. Nem számít a mezőgazdaság és az élelmiszeripar beáldozása, ha ezzel európaiságunkat tudjuk bizonyítani. Mert ezért a nemes célért az egyébként nekünk ítélt cukorkvótáról is dalolva lemondunk, a cukorgyárakat bezárjuk, majd lebontjuk, a rizstermesztést beszüntetjük, az étolajgyárakat felszámoljuk.

Az európai csatlakozási folyamat tehát felújította a történelmileg megoldatlan feladatot, annak a kultúrának a megeremtését, amely képes megalapozni a hatalom legitimitását anélkül, hogy az a külső függőségre lenne utalva. Az elmúlt tizennyolc év érdekessége, hogy erre nem is törekedtünk. Az ország kettészakadt, a labancok utódai, Európa támogatásával konszolidálták hatalmukat, és kialakították azt a

gazdasági és társadalmi modellt, amely most nem csak kifulladt, hanem egyenesen felszámolta, vagy jelentősen beszűkítette a független cselekvési területet akkor, amikor még nem jött létre az az európai egység, amely képes lenne az Unió minden tagállamát megvédeni, fejleszteni és az igazságosságot számukra biztosítani. Az elmúlt tizennyolc év törekvése nem a végre szabad nemzet lelki, kulturális, gazdasági és politikai függetlenségének megteremtéséről, hanem a fogyasztói társadalom kultúrájának honosításán keresztül az Európába való beolvadásról szólt. A kurucok kizorítottágukban, kétségbeesett dühükben, lemaradásukban és nyomorukban, identitásuk meggyalázásában az erőszak, a rasszizmus és a gyűlölködés világába menekültek, mert nincs máshová menekülniük. Ahogy napjaink labancai kizárták őket a felzárkózás világából, és a felzárkózás nevében törölték létjogosultságukat, úgy zárják ki napjaink kurucjai magát a felzárkózást az övékből. De a felzárkózás még ezen az áron sem megy, mert a felzárkózás csalóka leple alatt a valóság az elgyarmatosodás.

A fentiekben leírtak tehát nem a politika és nem is a gazdaság, hanem a kultúra bukása, amely az elmúlt tizennyolc évben nem volt képes egyszerre biztosítani a nemzet fejlődését és a nemzet identitását, amely nem volt képes kizorítás helyett, a nemzet egészét átölelni, befogadni és összetartani. Az Európába való integrálódás nem csak nem látja el ezt a szerepet, hanem még fájdalmasabbá teszi annak hiányát, hiszen az a nyertesek és a vesztesek közötti távolságot a fentiekben leírtak miatt csak növeli. A felzárkózás nem megy a társadalom integrálódása, belső mobilitásának biztosítása nélkül, mert a kettészakadás kezelésének elkerülhetetlen következménye az, hogy elvonja a felzárkózáshoz szükséges anyagi és szellemi forrásokat. A kettészakadás felszámolása nem Európa, hanem a magyar kultúra teljesítmény feladata.

A 2008-as világgazdasági válság a függőség veszélyeire hívta fel a figyelmet. De a válság még nem segített a kiút megtalálásában, mert az elit nem érdekelt a függőség megszüntetésében, hiszen hatalmuk és jólétük éppen a függőség művelésének gyümölcse. Sérülékenységünk feloldását továbbra is csak az EU védőernyője alatt látják elképzelhetőnek még akkor is, ha a válság egyik fontos tanulsága éppen az, hogy válság esetén az EU-ra nem is számíthatunk. A Valutaalap és a Világbank segítségével 2008 októberében az ország fizetésekképtelenné vált volna, hiszen a Valutaalap és a Világbank adta a csomag 75%-át az EU 25%-val szemben.

A függőség további erősítését szolgálja az euró egyébként minden gazdasági racionalitást nélkülöző bevezetésének erőltetése. Az elit szerint¹⁸ az euróövezeti tagság megvédte volna az országot a válságtól, ami persze azt jelenti, hogy mielőbb, a Pénzügyminiszter szerint már 2012-ben, be kellene vezetni az eurót. De ha az övezeti tagság olyan jó védelem a válság ellen, miért kellett az övezet tagállamainak közel 800 milliárd eurót fordítani összesen tizennyolc bank és pénzügyintézet megmentésére? A válasz erre a kérdésre az, hogy a tagság védelem a spekulációs támadások ellen, de nem csak nem véd, hanem egyenesen fokozza a kitétséget az egyensúlyhiány következményeivel szemben. Mivel a tagországnak nincs lehetősége az egyensúlyhiányból fakadó kigazítást végrehajtani az árfolyamon keresztül – hiszen saját fizetőeszközét feladta, és a közös valuta árfolyamára nincs hatása –, a kiigazítás azonnal a reálszféra hátán csattan, amelynek újraélesztése a költségvetés felborulását elkerülhetetlenné teszi. Az euró bevezetése ugyanis csak látszólag számolja fel az árfolyamkockázatot. Valójában az árfolyamkockázat átalakul hitelkockázattá. Írország esete drámai példája ennek az átalakulási folyamatnak. 2006-ban, az elhibázott bevezetés évében, az ír államháztartás a GDP 3%-ának megfelelő többletet mutatott,

amely 2009-ben az OECD előrejelzése szerint már 7,1% deficitre zsugorodik, mert a rossz árfolyamon végrehajtott bevezetés a reálszféra versenyképességének elvesztését jelenti. A reálszféra válsága aztán hitelválságot eredményez, a bankok tőkeszerkezete összeomlik, és hosszú vergődésre kárkoztatja a tagországot, mint ahogy azt Portugália, Írország és Görögország, legújabbán pedig Spanyolország példája mutatja.¹⁹

S itt van elásva a magyar monetáris politika eredeti és 2008-ban is elkövetett bűne. Az árfolyam ugyanis egy olyan, tartalékokkal nem rendelkező, a külkereskedelemnek szélsőségesen kitett ország esetében, mint Magyarország nem lehet semminek sem az eszköze, mert ha az árfolyamot elmozdítjuk bármiféle cél – mondjuk az infláció visszaszorítása vagy a külső finanszírozás költségeinek csökkentése – érdekében, a rossz árfolyam azonnal padlóra viszi a reálszférát. Mindaddig tehát, amíg az árfolyam nincs tartós összhangban a gazdaság teljesítőképességével – tehát nem az árfolyam hozza a maastrichti feltételek teljesítését, hanem azok teljesítése mellett az árfolyam a helyén van –, az euró bevezetése csak egy téves árfolyamon történhet, ami aztán hosszú időre megtagadja a gazdaság versenyképességének megteremtését. A továbbra is példátlanul magas reálkamat pedig azt bizonyítja, hogy sem a forint árfolyamának, sem az azzal szoros összefüggésben álló kamatszintnek nincs köze a reálgazdaság teljesítőképességéhez.

Mivel az euró bevezetésének dátumát az elit már kétszer is kijelölte és kétszer is elbukta, mivel magyarázható az elit ragaszkodása a dátum kijelöléséhez az elképzelés kézenfekvő abszurditása ellenére? Az euró bevezetésének ismételt erőltetése valójában annak a ténynek a bevallása, hogy a jelenleg érvényes paradigma alkalmatlan a pénzügyi stabilitás fenntartására. Mint ahogy azt a fentiekben láttuk, a multik ellenérdekeltek a működésükhöz szükséges társadalmi és fizikai infrastruktúra finanszírozásában, ami az államot a túlzott költségvetési hiány felhalmozásához vezeti. A hiány a fizetőeszköz leértékelődéséhez vezet, hacsak az állam azt a kamatok mesterségesen magas szintjével nem ellensúlyozza. De a magas kamatnak köszönhetően túlértékelt forint az államadósság finanszírozásának ellehetetlenülését eredményezi, hiszen a befektető nem érdekelt olyan értékpapír megvételében, amely elértéktelenedik. Az elképzelés szerint, mivel az euró értékét nem a magyar gazdaságpolitika, és nem is a magyar gazdaság állapota, hanem az övezet egésze határozza meg, az instabil forintot helyettesítő euró lenne az a fix pont, amihez minden más gazdasági tényező értéke viszonyulhatna. Az elképzelés sajnos csak akkor lenne reális, ha a fix pontot meg lehetne határozni, amihez viszont az kellene, hogy a magyar gazdaság fejlettségi szintje az övezet átlagfejlettsége közelében legyen a jelenlegi 63% helyett. A felzárkózás göröngyös útja ugyanis többek között többlet inflációval, az árak és bérek instabilitásával, a növekedés egyenlőtlenségével és az államháztartás könnyen előforduló kiegyensúlyozatlanságával – tehát a „fix pont” instabilitásával – jár. Mindezen instabil tényezők kiigazítása az árfolyam segítségével nélkül csak a növekedés rovására lehetséges. Ezért láthattuk a növekedés megtorpanását Írországban, Portugáliában vagy Görögországban az euró bevezetését követő időszakban.

Össességében tehát 2008 a rendszerváltás paradigmájának végső kifulladását hozta. A paradigma teljesítőképességének vége már korábban is látható volt, de az elit szemében a gondok orvosolhatónak látszottak a konvergencia program, vagy az abban foglaltakhoz hasonló intézkedések segítségével. A világgazdasági válság azonban jó időre megfosztotta a paradigmát legfontosabb tényezőjétől, a külföldi működő tőkéttől, mert a válság következtében a világgazdaság elvesztette azt a likviditást, amely a működő tőke beáramlását lehetővé tette. Új paradigma nincs. A régi azonban

már nem képes kitermelni sem azokat a forrásokat, amelyekkel a nemzetgazdaság adósságát kezelni lehetne, sem azokat, amelyek a növekedést biztosíthatnák.

Következtetések

Mint ahogy azt a Dél-kelet Ázsiai országok is megtapasztalták, a külföldi tőkére alapozott export vezérelt gazdasági modell komoly kockázatokat rejt magában, mert ugyanaz a kockázat, - a külföldi tőke megcsappanása - kétszer is jelen van. Először, mint befektetési kockázat, másodsor, pedig mint vásárlóerő kockázat, hiszen a tőke eltűnését az export piacok zsugorodása követi. A kettős kockázat a tőkét befogadó ország gyenge alku pozícióba helyezi, amitől aztán az egyre inkább ésszerűtlen feltételek és gazdaságpolitika elfogadására kényszerül. A végeredmény a teljes függőség és kiszolgáltatottság. Természetesen egy többé-kevésbé globalizált világban valamilyen szintű függőség minden gazdaságra, kiváltképp minden EU tagállam gazdaságára jellemző. De a tartósan sikeres gazdaságok elkerülik az egy vagy néhány meghatározó súlyú tényezőtől való függőséget. A magyar gazdaság szélsőséges módon a külföldi tőkére és hitelre építette gazdasági modelljét, amely ráadásul szintén szélsőséges módon a külkereskedelemtől remélte felemelkedését. Ezért kitettsége a külföldi tőkére valójában kétszeres, hiszen a külföldi finanszírozás és a külkereskedelem, mint említettük, jellegzetesen együtt bővül és együtt zsugorodik.

Az első következtetés tehát az, hogy a magyar privatizációs stratégia – amely a többé poszt-szocialista országgal ellentétben a kézpénzes vásárlót, gyakorlatilag a külföldi tőkét preferálta – elhibázott volt, mert az említett függőségi szindróma kialakulásához vezetett. Nem azért nálunk a legnagyobb a külföldi tőke jelenléte, mert a mi gazdaságunk a legvonzóbb a külföldi tőke számára, hanem azért, mert a felvásárlás megtörténhetett gyakorlatilag minden belföldi konkurencia nélkül. EU tagságunk megnehezíti ennek a szerkezetnek a kijavítását, de szívós, apró, következetes lépésekkel tudunk segíteni. Ha eldöntjük, hogy elsősorban stratégiai célunk a honi ipar, mezőgazdaság és szolgáltatás felemelése, az első lépés is kézenfekvő: minden olyan kedvezményt, támogatást, előnyt, vagy kivételt, amelyet a nagytőke,- gyakorlatilag a külföldi tőke élvez - fel kell függeszteni. A támogatások ne a tőke eredete vagy mérete, hanem annak célja szerint legyen meghatározva. Jelenleg a külföldi tőkének juttatott kedvezmények éves értéke kb. 1300 milliárd forint. A versenyhátrány, amelyet a honi ipar és mezőgazdaság elszenved az ekkora méretű kedvezményezés következtében kézenfekvő.

A második következtetés az, hogy a nemzetgazdaság tartalmát, tehát a tevékenységeket, az iparágakat, az ehhez kapcsolódó oktatási és társadalmi stratégiát az államnak kell megalkotni. Az elképzelés, miszerint a piac és a tőkés jobban tudja, mibe fektesse be a pénzét, mint az állam, bár igaz, nem oldja meg a problémát, hogy a külföldi tőkés ezt a kérdést nem a belföldi, hanem a külföldi piacok érdekeinek és kívánalmainak megfelelően fogja megválaszolni. Ha ezek az érdekek eltérnek egymástól, a vesztesek mi vagyunk. Márpedig eltérnek. A külföldi tőke ugyanis a magyar termelést egy olyan általa irányított nemzetközi termelési és értékesítési láncba helyezi, amelyben a hozzáadott érték java öt illeli meg. Az eredmény a bérmunka, amely nem hozza a felemelkedéshez szükséges gyarapodás lehetőségét. Igenis van nemzetgazdasági érdek, amely kielégítését nem lehet a nemzetközi piacra bízni. Kell tehát egy ún. iparpolitika („industrial policy”), amely kijelöli a nemzetgazdaság fő területeit.

A harmadik következtetés az, hogy csak azokat a tevékenységeket érdemes felkarolni, amelyek egy honi, vagy jórészt honi vertikum részét képezik. Ha az egész

vertikumból mindössze egyetlen láncszem jut, nincs lehetőség a magasabb hozzáadott érték itt tartásához, tehát nincs lehetőség a K+F+I kibontakozására². Másképp fogalmazva, a vertikum mennél nagyobb része van egységes ellenőrzés alatt, és az a rész mennél közelebb van az értékesítéshez, a hozzáadott érték annál nagyobb része jut az egységes ellenőrzésnek. Nincs olyan multinacionális cég, amely ne valamiféle végtermékre épülne, és amely ne ellenőrizné annak a végterméknek az értékesítését, mégpedig olyan feltételek mellett, amelyek biztosítják számára az ármeghatározás vagy legalább az árbefolyásolás lehetőségét. A vertikum ilyesfajta ellenőrzése nélkül nincs lehetőség a K+F+I hatékony szerepére, egyrészt azért, mert a kutatási/fejlesztési projektek természetüknél fogva csak szerény arányban sikeresek, és a sikerből kell finanszírozni a sikerteleneket, másrészt azért, mert mennél messzebb esik a K+F a végterméket felhasználó piactól, annál nagyobb információs hátránnyal kell megküzdenie. Fontos tehát elemezni, hogy az adott beruházás a vertikum melyik és mekkora helyét foglalja el. Mivel a gazdasági és társadalmi felemelkedés elképzelhetetlen a K+F+I szerves és aktív részvételével a gazdasági folyamatokban, hosszabb távon a K+F+I jelenlegi bér munka helyébe a K+F+I és a végtermék közötti kapcsolat folyamatos fennmaradását biztosítani kell, amit csak a vertikum, illetve a termelési folyamat megfelelő méretű szegmensének ellenőrzésével lehet elérni.

A harmadik következtetés a komparatív előny és a lépték kérdése körül forog. Az elmúlt évszázad rohamos technológiai fejlődése a komparatív előny elméletét a háttérbe szorította. Technológiai áttörésre elvégre mindenkinek mindenhol van lehetősége. Ez a felfogás azonban felületesnek bizonyult. Kiderült, hogy az olyan komparatív előny, mint például a svájci finom-mechanika, amely a XVIII. században beindult óragyártásnak köszönheti alapjait, gyakran mély kulturális és történelmi alapokból táplálkozik. Augsburg reneszánsz kori ötvöseiből a XX. század gépipara lett, úgy, mint a japán szamuráj fegyverek kovácsainak utódai szintén a gépiparban és a műszergyártásban jeleskednek. Az is világos lett, hogy a gazdaság kulturális alapjainak a gondoltnál sokkal nagyobb a jelentősége, amely erejét a fiskális vagy a monetáris politika eszközei nem képesek pótolni, de annál inkább tudnak annak kárt okozni. Ami viszont kétségtelen hatással bír a komparatív előnyökre, a megfelelő lépték („scale”) gondos felmérésének jelentősége valóban a technológiai fejlődés és a globalizációs folyamatok terméke. Hiába van komparatív előny, ha az nem párosul az arra épített tevékenység megfelelő léptékével, méretével. Mi több, ennek a fordítottja – az, hogy maga a komparatív előny a megfelelő lépték – szintén előfordul. Egyes gazdaságtörténészek szerint a nagy lépték megteremtésének lehetősége az amerikai gazdaság legfontosabb versenyelőnye.

A kiút

A fentiek alapján a magyar gazdaság történelmi szerepének – amely megbocsátható túlzással az Európa éléskamrája metaforát viseli – feladása komoly gazdaságpolitikai hibának tűnik, hiszen a fentiekben felvázolt összes tényezőnek ellentmond. Az elmúlt két évtized gazdaságpolitikája olyan nagyméretű ipari beruházásokat ösztönzött, amelyek a bérmunkán kívül szinte semmi lehetőséget sem jelentenek a gazdaság és a társadalom számára. Ezek a beruházások az ország eladósodását, függőségét és a nemzetközi pénzpiacokban zajló folyamatoknak való kitettségét eredményezték. Hiba azt gondolni, hogy a befektetések nem jártak eladósodással. Valójában a külföldi befektetők az évek folyamán tökebefektetésük helyébe hiteleket szerveztek, az eredeti befektetést pedig osztalék, jutalék vagy más

---

² Kutatás+Fejlesztés+Innováció (szerk.)

elnevezésű díjakon keresztül kivitték az országból. Szélsőséges de közel sem egyedülálló példája ennek a folyamatnak a Tesco módszere, amely segítségével a Tesco ma már egyetlen fillér kockázati tőkét sem tart Magyarországon. Az egész szerkezet a hitelre és a lízing alapú finanszírozásra lett áthelyezve.

Mindenek előtt, a magyar gazdaságpolitikának meg kell oldani az alulfoglalkoztatottságot. Kétségtelen, hogy az alulfoglalkoztatottság egy rendkívül összetett szociológiai, kulturális, oktatási és gazdasági probléma. De az is kétségtelen, hogy a helyzeten nem lehet javítani mindaddig, amíg a viszonylag szerény képzettségű és képességű társadalmi rétegek nem jutnak munkához. Mivel ez a réteg meghaladja a munkavállaló korú lakosság harmadát, semmiféle reform elképzelés fiskális átalakítás, stb. sem képes azt a vagyontöbbletet kitermelni, amellyel ezt a réteget el lehetne tartani, még akkor sem, ha a társadalom eltartásukat erkölcsileg elfogadhatónak találná. Az említett vertikumon kívül nincs olyan iparág, sem a jelenlegi magyar gazdaság szerkezetében sem a láthatáron, amely képes alkalmazni ezeknek a kiszorult embereknek a számottevő részét.

A mezőgazdaság – élelmiszeripar – környezetvédelem – gyógyvíz – ápolás egyetlen olyan elképzelhető vertikum, amely,- tekintettel az ország termőföldjének minőségére és vízellátottságára,- megadhatja a komparatív előnyt és a szükséges méretű léptéket egy nemzetközileg is versenyképes iparág kialakításához., és érdemben javíthat az alulfoglalkoztatottságon. Ez az iparág még minding nem a mennyiség, hanem a minőség termelésével tudna eredményeket elérni Nem az olcsó alapanyagok, hanem a jó minőségű végtermékek, a végtermékek előállításához szükséges fejlesztések és kutatások, gépek, szerszámok és technológiák jellemeznék az ágazatot. Kihasználva a vízellátottságot, az öntözőgazdaság, – amely jelenleg a termőföldek kevesebb, mint 3%-án van jelen – elérhetné legalább az EU átlagot, azaz a 12%-ot, de inkább ezt is meghaladva, a holland 42%-ot célozná meg. Mekkora beruházásra lenne szükség, mekkora hatással lehetne a beruházás az alulfoglalkoztatottságra és a nemzetgazdaságra?

Az öntözőgazdaság tőkeigénye természetesen egy széles skálát mutat a vizágyúval öntözött kukoricatábláktól a termálvízzel fűtött üvegházig. De a nagyságrendek érzékeléséhez talán elégséges egy, a rizstermesztésre részletesen kidolgozott elképzelés sarokszámai:

Beruházás/hektár = 1.100.000 Ft.
Éves termelés/hektár = 6 tonna

Árú tőzsdei (milánói) ár/tonna 320-380 euró azaz 92.000 – 110.000 Ft

Hektáronkénti bevétel = kb. 600,000 Ft.
4 hektár = 1 munkahely

A rendszerváltás előtt Magyarországon 5000 hektár öntözött rizsföld volt termelés alatt. Mára ez 2700 hektárra zsugorodott. A rizsföldek visszaállítása és ellátása korszerű eszközökkel és berendezésekkel (szállítás, hántolás, csomagolás, stb.) összesen mintegy 62 milliárd forintos - kb. 200 millió eurós - beruházást igényelne, ami 14 ezer munkahelyet teremtene, ami azt jelenti, hogy 4 430 000 forint (12.500 euró) beruházás kellene egy munkahely megteremtéséhez. Az állam munkahelyenként kb. 1 150 000 bevételhez jutna és további 550 000 forint megtakarítást élvezne a támogatások megszűnéséből. Összességében tehát a 4 430 000 forintos befektetés éves szinten 2 700 000 forintos javulást jelentene a költségvetésnek. Persze ezek az

alapszámok sok szempontból is átalakíthatók. (Nem szükséges például, hogy az egész beruházás állami pénzből történjen. Nem kell az egészet egyszerre megcsinálni. Lehet kezdeni 5000 hektárral, és a bevételből folytatni, stb.) De a számok jól érzékelik a lehetőségek méreteit.

Felvetődik a kérdés, hogy ha a beruházás ilyen kecsegtető, miért nem él a versenyszféra a lehetőséggel. A válasz három főrészből áll. Egyrészt, a víz az állam tulajdona, annak biztosítása az állam szerepvállalása nélkül nem lehetséges. Másrészt, a megfelelő gazdasági szervezet a mezőgazdasági és számos élelmiszeripari ágazatban a szövetkezet. A mai körülmények között a szövetkezeti szerveződés az állam vezető szerepe nélkül reménytelenül nehéz feladat. Harmadrészt, mint ahogy a fentiekben láttuk, a kibontakozás legfontosabb feltétele a termékhez fűződő vertikum lehető legnagyobb mértékű ellenőrzése. A rizst természetesen el lehet adni a milánói árú tőzsdén, de a gazdasági eredmény sokkal jobb, ha azt márkanév alatt, kiszerveve értékesítjük.

A megfelelő lépték megteremtésére a legalkalmasabb gazdasági forma a szövetkezet. A szövetkezet szervezése, kezdeti irányítása, stratégiájának kidolgozása, a K+F+I beszerzése nem lehetséges az állam aktív szerepvállalása nélkül. Amikor a szövetkezet felcseperedik, amikor képes a nemzetközi piacokon is megállni a helyét, az állam persze kiszállhat. De az állam hitelessége és ereje nélkül a szövetkezetek legfeljebb kis, helyi egyletek lehetnek. Ezzel szemben országos léptékű szervezetekre lenne szükség. Ha vissza akarjuk venni a rendkívül jövedelmező akácméz európai piacát az azt uraló két multinacionális óriástól, (Dr Oetker és a Nestlé) egy, legfeljebb két nemzeti akácméz termelő szövetkezetre lenne szükség. A dán sertéshús ipar, amely a magyar hatszorosa, két szövetkezetből áll. Lépték nélkül nincs ármeghatározó képesség, és ármeghatározó képesség nélkül nincs megbízható haszon, ami nélkül nincs K+F+I, ami nélkül nincs fejlődés.

Róna Péter
közgazdász

---

¹ A szerző számítása a Magyar Statisztikai Évkönyv 1991 és 2007 8.10 és 8.11 táblázata, valamint az Európai Jegybank Pocketbook Statistics 2008 július 11.3 táblázata alapján

² Kiss János Péter-Németh Nándor: Fejlettség és egyenlőtlenségek, MTAKI, Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest, 2006

³ Simon Kuznets: Modern Economic Growth (1966); Economic Growth of Nations (1971); Modern Economic Growth: Findings and Reflections, 1973, American Economic Review

⁴ Eurostat Yearbook 2007 4.3 tábla

⁵ Magyar Statisztikai Évkönyv 2007 3.1.6 tábla

⁶ Eurostat Yearbook 2007, 81-84. oldal, 132-143. oldal

⁷ APEH kiemelt adófizetők adatának elemzése 2007

⁸ ÁSZ: Jelentés a gazdaságfejlesztésről, 2008; EU Commission: Competition, State aid control, 2007; Oriens, Kilábalás, 2008

⁹ The Economist, 2008. június 12.; Eurostat 2007 Yearbook számítása alapján a külföldi tőke a GDP 55,7-át jelentette 2004-ben a magyar gazdaságban

¹⁰ Báger-Varga-Goldperger: Kutatástól a innovációig, Állami Számvevőszék, 2005. október

¹¹ Goldperger István: a tudásalapú növekedés lehetőségei és korlátai a magyar gazdaságban, Ecolab Gazdasági Tanácsadó Kft., Budapest, 2008. június

¹² ibid

¹³ ibid

¹⁴ A magyar és az európai használatban a “technológiai platform” egy olyan gazdasági szereplők és intézmények között létrejött szövetkezést jelent, amely egy adott technológiai elképzelés kutatását és fejlesztését tűzi ki céljául. Az amerikai használatban a kifejezés a szövegben foglaltaknak felel meg.

¹⁵ Magyar Statisztikai Évkönyv 2007, 8.23 tábla

¹⁶ ibid

¹⁷ Népszava, 2008. július 25.

¹⁸ Figyelő, 2008. október 22-29.; Figyelő, 2008. November 14-20.

¹⁹ Martin Wolf: The Eurozone Depends on a Strong American Recovery, Financial Times, 2008. december 10.